

# Rozdział 1

## Teksty źródłowe dotyczące geografii w inkunabułach wchodzących w skład polskich zbiorów

### 1.1. Dzieła kosmografów starożytnych

#### 1.1.1. Arystoteles

W późnym średniowieczu fundamentalną rolę w nauczaniu uniwersyteckim odgrywały dzieła Arystotelesa. Wiadomości geograficzne rozsiane są w różnych jego pismach, a najważniejsze z nich pod tym względem to prace astronomiczne, które wydawano zarówno w postaci samoistnych dzieł, jak i w edycjach zbiorowych. Podobnie jak *Sphera materialis* doczekały się one wielu wydań XV-wiecznych. Wymienić tu trzeba przede wszystkim traktat *O świecie* (*De mundo*), choć akurat jego autorstwo jest niepewne. Jedna z części tego dziełka została poświęcona geografii, która w tym ujęciu stanowi opis ekuмену wyłaniającej się z wód Oceanu i nimi otoczonej<sup>1</sup>. Niestety jest to opis bardzo króciutki, zajmujący zaledwie około trzech stron współczesnego druku.

Pamiętać trzeba, że prace starożytnych geografów, astronomów i filozofów poznawano i wykładano na uniwersytecie nie tylko w postaci oryginalnej. Wielką popularnością cieszyły się także komentarze do nich, pisane przez wielu średniowiecznych filozofów (m.in. Idziego Rzymia-

---

<sup>1</sup> Arystoteles, *Meteorologika; O świecie*, tłum., wstęp i kom. A. Paciorek, Warszawa 1982. Zob. też L. Nowak, *Drogi recepcji pism Arystotelesa w Uniwersytecie Krakowskim*, [w:] *Kolory i struktury średniowiecza*, red. W. Falkowski, Warszawa 2004, s. 57–67; M. Büttner, *Die Geographia generalis vor Varenius. Geographisches Weltbild und Providentiallehre*, Wiesbaden 1973, s. 10–26; tenże, *Die geographisch-cosmographischen Schriften des Aristoteles und ihre Bedeutung für die Entwicklung der Geographie in Deutschland* [w:] *Wandlungen in geographischen Denken von Aristoteles bis Kant*, red. M. Büttner, Paderborn 1979, s. 15–34.

nina, Tomasza z Akwinu, Awerroesa, Jana Magistri, Alberta Wielkiego, Kajetana z Thieny, Jana Versora itd.). Do dziś zachowało się ich bardzo wiele, szczególnie w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej<sup>2</sup>. Komentarze te były często intensywnie glosowane, głównie dotyczy to rękopisów, choć także zdarzało się to w wydaniach inkunabułowych. W niniejszej pracy jednak nie będę ich wszystkich odnotowywać, sądzę bowiem, że niepotrzebnie rozciągnęłoby to jej ramy, szczególnie gdyby uwzględniać także komentarze do Arystotelesa *De coelo et mundo*. Chociaż musimy docenić ich rolę jako podręczników, dających uczniom podstawową wiedzę i wyobrażenia z zakresu geografii, to jednak nie należy ich wagi przeceniać. Warto natomiast zwrócić uwagę, że ich egzemplarze trafiały nie tylko do biblioteki uniwersyteckiej. I tak na przykład w bibliotece Kapituły Metropolitalnej w Krakowie znajduje się Gaietanus de Thienis, *Expositio in libros Aristotelis De caelo et mundo*, ed. Ioannes Antonius Sicanus, Wenecja, Otinus de Luna pro Benedictus Fontana, 3 X 1498<sup>3</sup>.

Centralny katalog inkunabułów znajdujących się w zbiorach polskich (IBP<sup>4</sup>) notuje trzy samoistne wydania *De coelo et mundo* Arystotelesa: [Lipsk, Martin Landsberg, ca 1492]; *De caelo et mundo, cum commento Thomae de Aquino et Petri de Alvernia*, ed. Hermannus de Virsen, Wenecja, Bonetus Locatellus pro Octaviano Scoto, 18 VIII 1495 oraz to samo w weneckim wydaniu: Iohannes et Gregorius de Gregoriis, 31 X 1495 (IBP 485–487, łącznie pięć egzemplarzy). Ponadto odnotowano trzy wydania dzieła *Meteorologica* (IBP 505–507) oraz cztery – *Parva naturalia* (IBP 508–511).

### 1.1.2. Ptolemeusz

Jednym z najważniejszych wydarzeń dla rozwoju europejskiej geografii było odnalezienie i przetłumaczenie na łacinę dzieła Klaudiu-

<sup>2</sup> Por. M. Markowski, *Filozofia przyrody na Uniwersytecie Krakowskim w drugiej połowie XV wieku*, rozdz. I: *Piśmiennictwo filozoficzno-przyrodnicze*, [w:] *Dzieje filozofii średniowiecznej w Polsce*, t. 10, red. Z. Kuksewicz, Wrocław 1983, s. 9–50.

<sup>3</sup> K. Antosiewicz, *Katalog inkunabułów Biblioteki Kapituły Metropolitalnej w Krakowie*, „Analecta Cracoviensia” 1980, t. 12, poz. 117.

<sup>4</sup> *Inkunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*, red. A. Kawecka-Gryczowa, oprac. M. Bohonos, E. Szandorowska, t. 1, cz. 1–2, Warszawa 1970; t. 2, red. A. Kawecka-Gryczowa, oprac. M. Bohonos, M. Spandowski, E. Szandorowska, Warszawa 1994.

sza Ptolemeusza (Ptolomeus Claudius Alexander, około 100–około 168 roku n.e.). Poznanie Ptolemeuszowych map i projekcji kartograficznych przyspieszyło rozwój geografii i kartografii późnośredniowiecznej, a także pozwoliło na nowo zorganizować istniejący już system wyobrażeń geograficznych.

Dzieło uczonego żyjącego w drugim wieku naszej ery nie miało ustalonego tytułu, a znane było po prostu jako *Cosmographia* lub *Geographia*. Jest to katalog około 8000 miejsc i nazw topograficznych w Europie, Azji i Afryce – miejscowości, rzek, gór itd. wraz z obliczonymi dla nich współrzędnymi (długością i szerokością geograficzną). Całość została zebrana w osiem ksiąg i zaopatrzona w tabele oraz w słynne, wielokrotnie kopiowane i reprodukowane mapy (ilustracje 3–6), dzięki czemu dawała uporządkowaną, choć niezbyt dokładną wiedzę na temat całego znanego ówczesnie świata. Znalazły się tam także opisy wykonania map w różnych projekcjach, co stanowiło istotną nowość dla wiedzy zachodniej. Poznanie tychże szczegółowych map stanowiło prawdziwą rewolucję dla wczesnohumanistycznych uczonych. Dawały one systematyczny przegląd ekumeny w projekcji kartograficznej, ujęty w siatkę współrzędnych geograficznych. Był to jakościowy przełom w stosunku do schematycznych map średniowiecznych. Naturalne zainteresowania aktualizacją i udoskonaleniem dzieła Ptolemeuszowego (szczególnie w odniesieniu do tych części świata, które zostały w nim przedstawione w sposób niepełny lub błędny; chodzi o kraje położone w oddaleniu od basenu Morza Śródziemnego) przyczyniło się do rozwoju nauk o Ziemi, choć prawdą jest również to, że wywarło ono tak przemożny wpływ na geografę XV i XVI wieku, iż długo nie mogła się ona wyzwolić spod jego autorytetu, nawet gdy obserwacje przyrodnicze przeczyły informacjom starożytnego uczonego. *Cosmographia* stała się szybko niezbędnym narzędziem w pracy nie tylko geografów i kartografów, lecz także historyków (z jednej z rękopiśmiennych kopii, znajdującej się do dziś w Bibliotece Jagiellońskiej, korzystać mógł Jan Długosz)<sup>5</sup>.

---

<sup>5</sup> Treść omawia T. Derda, *Klaudiusz Ptolemeusz i nauka aleksandryjska*, [w:] *Świat Ptolemeusza. Włoska kartografia renesansowa w zbiorach Biblioteki Narodowej*, red. T. Płóciennik, M. Baliszewski, Warszawa 2012, s. 38–41. Tam również zestawienie bibliograficzne, s. 43. Zob. też: *Ptolemy's «Geography» in the Renaissance*, red. Z. Shalev, Ch. Burnett, London–Turin 2011; P. Gautier Dalché, *La Géographie de Ptolémée en Occident (IVe–XVIe*

Katalog IBP notuje cztery wydania *Kosmografii* Ptolemeusza (4623–4626, 14 egzemplarzy). Egzemplarz opublikowany w Ulm (Leonardus Holle, 16 VII 1482) znajduje się w Bibliotece Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk (proweniencja: Liber Beate Marie in Pelplin [XV/XVI wiek])<sup>6</sup>. To samo wydanie jest w Bibliotece Jagiellońskiej (jako dar prof. Mikołaja Mikosza<sup>7</sup>) oraz w Ossolineum<sup>8</sup>. Drugi egzemplarz ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej został wydany w Rzymie (Petrus de Turre, 4 XI 1490)<sup>9</sup>. Jeden egzemplarz (Wenecja, 1486) posiadał Stanisław Grodzicki, krakowski profesor teologii, który kupił go za 28 groszy od magistra Marcina Kułapa z Tarnowca, posiadacza zasobnej biblioteki przekazanej w testamencie Uniwersytetowi<sup>10</sup>. Wiemy, że Kułap książki chętnie kupował i równie często sprzedawał, prawdopodobnie ze względu na kłopoty finansowe, w które popadał.

Drugi egzemplarz ze zbiorów Ossolineum to *Cosmographia*, lat. trad. Iacobus Angeli, ed. Nicolaus Germanus, – *Registrum*, – *De locis ac mirabilibus mundi*, Ulm, Joannes Reger pro Justo de Albano, 21 VII 1486<sup>11</sup>. Inne egzemplarze tegoż wydania znajdują się w: Hosianum<sup>12</sup>, w Bibliotece Jagiellońskiej (egzemplarz Jana z Głogowa<sup>13</sup>; *De locis* miał także w posiadaniu Wojciech [Albert] Nogaj ze Lwowa<sup>14</sup>),

---

*siècle*), Turnhout 2009; M. Büttner, *Die Geographia generalis*, s. 64–67; J. Strzelczyk, *Zenit*, [w:] tegoż, *Odkrywanie Europy*, Poznań 2000, s. 297–326; B. Strzelecka, *Odrodzenie «Geografii» Ptolemeusza w XV w.*, „Czasopismo Geograficzne” 1960, t. 31, z. 4, s. 343–355; O. Mazal, *Die Überlieferung der antiken Literatur im Buchdruck des 15. Jahrhunderts*, t. 1, Stuttgart 2003, s. 256–270.

<sup>6</sup> J. Wiesiołowski, *Inkunabuły Biblioteki Kórnickiej*. Cz. I, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1968, z. 9–10, poz. 150.

<sup>7</sup> A. Lewicka-Kamińska, *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej*, Kraków 1962, poz. 1110; W. Wisłocki, *Incunabula typographica bibliothecae Universitatis Jagiellonicae Cracoviensis*, Cracoviae 1900, s. 321.

<sup>8</sup> *Katalog inkunabułów Biblioteki Zakładu im. Ossolińskich we Wrocławiu*, na podstawie materiałów K. Piekarskiego oprac. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1956, poz. 281.

<sup>9</sup> A. Lewicka-Kamińska, *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej*, poz. 1603.

<sup>10</sup> W. Wisłocki, *Incunabula typographica*, s. 211. Zob. też tamże, s. 406–407.

<sup>11</sup> *Katalog inkunabułów Biblioteki Zakładu im. Ossolińskich*, poz. 282.

<sup>12</sup> *Katalog inkunabułów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej «Hosianum» w Olsztynie*, oprac. J. Obłąk, J. Wojtkowski, Z. Jaroszewicz-Piersławcew, Olsztyn 2007, poz. 229.

<sup>13</sup> A. Lewicka-Kamińska, *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej*, poz. 1111.

<sup>14</sup> W. Wisłocki, *Incunabula typographica*, s. 344.

w Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu<sup>15</sup> oraz niegdyś we Fromborku<sup>16</sup>. I wreszcie dwa egzemplarze poznańskie: *Cosmographia*, lat. trad. Iacobus Angeli, ed. Nicolaus Germanus, – *Registrum*, – *De locis ac mirabilis mundi*, Rzym, Petrus de Turre, 4 XI 1490. Jeden z nich znajduje się w Bibliotece Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza<sup>17</sup>, drugi zaś – w Bibliotece Seminarium Duchownego<sup>18</sup>.

W Krakowie znany był także swego rodzaju wykład kosmografii Ptolemeuszowej, zatytułowany *Imago mundi*, napisany około 1410 roku przez teologa i astrologa, rektora Uniwersytetu Paryskiego, kardynała Piotra d'Ailly (Petrus de Alliaco, 1351–1420). Uczony ten przedstawił w swoim dziele syntezę poglądów kosmografów, geografów i filozofów starożytnych i średniowiecznych w zakresie wielkości i opisu ekumeny<sup>19</sup>. Dzieło to doczekało się także wydania inkunabułowego, różnie opisywanego przez katalogi. Incunabula Short Title Catalogue (dalej – ISTC) podaje jako datę i miejsce wydania „[Louvain: Johannes de Westfalia, about 1480–82], also recorded as [about 1477–83]”<sup>20</sup>, Gesamtkatalog der Wiegendrucke (dalej – GW) natomiast „[Löwen, Johann von Paderborn, um 1485]”<sup>21</sup>. Niestety w Polsce nie zachował się żaden egzemplarz tego wydania.

---

<sup>15</sup> S. Lisowski, *Inkunabuły Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Nauka o Książce” 1964, z. 2(11), poz. 126; M. Strutyńska, *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, Toruń 1995, poz. 171.

<sup>16</sup> M. Spandowski, *Inkunabuły z dawnych księgozbiorów Fromborka*, [w:] *Warmińska Kapituła Katedralna. Dzieje i wybitni przedstawiciele*, red. A. Kopiczko, Z. Żywicy, Olsztyn 2010, s. 383.

<sup>17</sup> W. Wydra, *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, Poznań 2002, poz. 301.

<sup>18</sup> K. Kantak, *Spis książek XV wieku Książnicy Seminarium Duchownego w Poznaniu. Część pierwsza (dokończenie)*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego” 1919, t. 46, poz. 250.

<sup>19</sup> A. Krawiec, *Ciekawość świata w średniowiecznej Polsce. Studium z dziejów geografii kreacyjnej*, Poznań 2010, s. 144–152; Pierre d'Ailly, *Ymago Mundi. Texte latin et traduction française des quatre traités cosmographiques de d'Ailly et des notes marginales de Christophe Colomb. Étude sur les sources de l'auteur*, t. 1–3, wyd. E. Buron, Paris 1930.

<sup>20</sup> Incunabula Short Title Catalogue [online], zob. <http://data.cerl.org/istc/ia00477000> (dostęp: 8.06.2017).

<sup>21</sup> Gesamtkatalog der Wiegendrucke [online], zob. <http://www.gesamtkatalogder-wiegendrucke.de/GWEN.xhtml> (dostęp: 8.06.2017).

Analizując edycję *Geografii* Ptolemeusza z 1486 roku (Joannes Reger, Ulm), Margriet Hoogvliet doszła do wniosku, że w XV wieku matematyczna kartografia Ptolemeusza nie zastąpiła opisowej geografii średniowiecznej (o tym dualizmie będzie jeszcze mowa w kontekście religijnym), dzieło starożytnego uczonego zaś było interpretowane na podstawie tradycyjnej wiedzy geograficznej. Wydanie to zawiera nie tylko tekst i mapy, lecz także dwa dodatkowe teksty: *Registrum alphabeticum* oraz anonimowy traktacik *De locis ac mirabilibus mundi*. W późniejszych edycjach pojawiały się ich pirackie przedruki.

*De locis ac mirabilibus mundi*, jak to zapowiada jego tytuł, stanowi opis cudów świata. Rozpoczyna się opisem chorograficznym, ułożonym według ówczesnego schematu trzech kontynentów, składających się na ekumenę (Azji, Europy i Afryki), oraz wysp na oceanie zewnętrznym i na Morzu Śródziemnym. Autor nie tylko wymienił nazwy miast, rzek, gór i mórz, lecz także poświęcił sporo uwagi opisom mirabiliów Wschodu, takich jak egzotyczne zwierzęta czy zdeformowane rasy ludzkie. Jest to kompilacja wielu znanych w średniowieczu tekstów. *Registrum alphabeticum* natomiast zawiera listę miejsc i osób, ułożoną łącznie w porządku alfabetycznym, wraz z odsyłaczami do odpowiednich fragmentów tekstu oraz do lokalizacji na mapach, w celu wskazania czytelnikowi, gdzie owe miejsca i postacie występują.

Humanści XV wieku zaciekawili się dziełem Ptolemeusza przede wszystkim dlatego, że był to nowo odnaleziony, nieznan wcześniej tekst klasyczny. Po drugie, dzieło to i zawarte w nim mapy inspirowały późnośredniowiecznych kartografów do tworzenia nowych map<sup>22</sup>.

### 1.1.3. Inni geografowie starożytni

Za punkt wyjścia dla dalszych rozważań nad spuścizną geografów starożytnych przyjmijmy inwentarz księgozbioru biskupa poznań-

---

<sup>22</sup> M. Hoogvliet, *The Medieval Texts of the 1486 Ptolemy Edition by Johann Reger of Ulm*, „Imago Mundi” 2002, t. 54, nr 1, s. 7–18; A. Krawiec, *Ciekawość świata*, s. 102–103. Na temat XV-wiecznych wydań Ptolemeusza zob.: M. Herkenhoff, *Die Darstellung außereuropäischer Welten in Drucken deutscher Offizinen des 15. Jahrhunderts*, Berlin 1996, s. 83–87; *Die Ulmer Geographia des Ptolemäus von 1482. Zur 500. Wiederkehr der ersten Atlasdrucklegung nördlich der Alpen*, oprac. K.H. Meine, Weissenhorn 1982.

skiego Jana Lubrańskiego (1456–1520), wybitnego humanisty, który żywił szczególne zamiłowanie dla geografii antycznej. Posiadał on być może odpis inkunabułowego wydania *Anabazy* Ksenofonta (Rzym 1474) w łacińskim przekładzie Franciszka Filelfa oraz inne dzieła geografów starożytnych „najczęściej w inkunabułowych wydaniach weneckich, czyli pochodzących z czasów studiów włoskich biskupa”<sup>23</sup>. Nie zachowała się właściwie żadna z książek należących do Jana Lubrańskiego, w każdym razie żadna ze wspomnianych poniżej (znane są zaledwie dwa inkunabuły, które posiadają jego znaki własnościowe), a inwentarz stanowiący podstawowe źródło do badań nad księgozbiorem biskupa jest bardzo nieprecyzyjny<sup>24</sup>, nie wiadomo więc, na jakiej podstawie Ryszard Marciniak wyciągnął wniosek, iż znajdowały się w nim najczęściej wydania inkunabułowe. Niemniej jednak tezy takiej nie da się także wykluczyć. Można zatem przyjąć hipotetycznie, że istotnie mowa tu o drukach XV-wiecznych.

Jakie zatem teksty o treści geograficznej wymienia rzeczony spis? Znajdujemy w nim Pomponiusza Meli *Libri III de situ orbis in sexternis* oraz Strabona *De situ orbis*. Strabon zresztą pojawia się w owym zestawieniu dwukrotnie i nie sposób dziś ustalić, czy istotnie w zbiorze biskupa znajdowały się dwa woluminy tego autora, czy też mamy do czynienia z pomyłką sekretarza dokonującego spisu z natury. Dalej zostały wymienione *De situ orbis* Dionizego Periegety oraz *Geographia* Ptolemeusza.

O dziele Ptolemeusza była już mowa, przyjrzyjmy się zatem trzem pozostałym geografom starożytnym. *Cosmographia, sive De situ orbis* pochodzącego z Hiszpanii rzymskiego geografa Pomponiusza Meli (I wiek n.e.) zachowała się w Polsce w sześciu egzemplarzach trzech wydań weneckich (IBP 3689–3691)<sup>25</sup>. Jest to najstarsze zachowane do naszych czasów, aczkolwiek niewielkie objętościowo rzymskie dzieło geograficzne. Mimo niewielkich rozmiarów stanowi ono

<sup>23</sup> R. Marciniak, *Biblioteka biskupa Jana Lubrańskiego*, [w:] *Jan Lubrański i jego dzieło*, „Kronika Miasta Poznania” 1999, nr 2, s. 112; 118.

<sup>24</sup> P. Tańfilowski, *Biblioteki kapituł katedralnych w Gnieźnie i Poznaniu w XV i pocz. XVI wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2014, t. 102, s. 290–294.

<sup>25</sup> Zob. też J. Wiesiołowski, *Inkunabuły Biblioteki Kórnickiej*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1968, z. 9–10, poz. 123; A. Lewicka-Kamińska, *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej*, poz. 2043; M. Strutyńska, *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, Toruń 1995, poz. 140.

niezmiernie cenne źródło historyczne, „dostarcza bowiem obszernego materiału dotyczącego rozwoju kultury rzymskiej w epoce wczesnego cesarstwa. Świadczy ono o głębokiej erudycji autora w dziedzinie geografii, historii i mitologii”, choć tę właśnie erudycję Pomponiusza krytykuje Jerzy Strzelczyk, zauważając, że był on „typowym uczonym gabinetowym; *Chorografia* nie powstała w wyniku własnych podróży i badań dokonanych przez jej twórcę, lecz jest najzwyczajszą kompilacją dostępnych Pomponiuszowi źródeł. W porównaniu choćby z traktatem Strabona, *Chorografia* stanowi znaczny krok do tyłu w rozwoju wiedzy o świecie”<sup>26</sup>. Mimo to jednak dzieło Meli, zdaniem jego polskich wydawców, zawiera „wiele ciekawych wzmianek o charakterze etnograficznym i historycznym”, jak również „posiada niebagatelne walory stylistyczne i literackie”<sup>27</sup>.

Pomponiusz Mela podzielił Ziemię na pięć stref. Jego teoria zakładała „istnienie dwóch stref umiarkowanych, gdzie mieszkają ludzie, lecz dostęp do położonej na południu był niemożliwy z powodu tropikalnych temperatur strefy gorącej. Pogląd o upałach panujących w okolicach równika, gotujących się morzach, a więc warunkach uniemożliwiających życie ludziom, florzę i faunie, funkcjonował jeszcze bardzo długo i ostatecznie został przewyżczony dopiero wraz z odkryciami geograficznymi XV wieku”<sup>28</sup>. Dwie mapy świata z takim właśnie podziałem na strefy klimatyczne znajdują się w dziele Jana de Sacrobosco, *Sphaera mundi* (ilustracja 1 na końcu książki), a także w komentarzu do *Meteorologików* Arystotelesa (Aristoteles, *Meteorologica lib. I–IV. Cum comment. Gaietani de Thienis...*, Wenecja, Iohannes et Gregorius de Gregoriis, 22 X 1491, ilustracja 18).

<sup>26</sup> J. Strzelczyk, *Pierwsza rzymska geografia*, [w:] tegoż, *Odkrywanie Europy*, Poznań 2000, s. 244.

<sup>27</sup> Pomponiusz Mela, *Chorografia czyli Opis kręgu Ziemi*, red. S. Szarypkin, K.T. Witczak, Piotrków Trybunalski 2011, s. 9. Tam też (na s. 200–245) zarys dziejów geografii antycznej.

<sup>28</sup> W. Iwańczak, *Do granic wyobraźni. Norymberga jako centrum wiedzy geograficznej i kartograficznej w XV i XVI wieku*, Warszawa 2005, s. 80–81. Na temat bazylejskich edycji Meli zob. M.E. Milham, *Oporinus, Olivarius and Pomponius Mela*, „Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde” 1980, t. 80, s. 133–143. M. Büttner, *Die Geographia generalis vor Varenius. Geographisches Weltbild und Providentiallehre*, Wiesbaden 1973, s. 51–53; O. Mazal, *Die Überlieferung der antiken Literatur im Buchdruck des 15. Jahrhunderts*, t. 1–3, Stuttgart 2003, t. 3, s. 737–741.

Za autora pomysłu na podział globu na pięć stref klimatycznych uznawano w starożytności Parmenidesa. Koncepcja ta zyskała popularność dzięki Arystotelesowi, a następnie twórcy pierwszego znanego globusa – Kratesowi z Mallos (II w. p.n.e.; od jego imienia mapy strefowe nazywa się też kratesjańskimi). Średniowiecze zaabsorbowało ją za pośrednictwem pism Makrobiusza, Marcjana Kapelli, Strabona, Pomponiusza Meli, Jana de Sacrobosco oraz Izydora z Sewilli.

Drugim z interesujących nas geografów starożytnych jest Dionizy z przydomkiem Periegetes (żył w II w. n.e.; gr. *periegesis* to opis geograficzny, przewodnik turystyczny<sup>29</sup>) ze swym dziełem *Orbis descriptio* (IBP notuje cztery egzemplarze trzech wydań samoistnych, 1934–1936)<sup>30</sup>. Katalogi biblioteczne podają, że teksty Pomponiusza i Dionizego bywały wydawane łącznie w jednym woluminie, na przykład w jednym z wydań weneckich (Erhard Ratdolt, 18 VII 1482), w którym do *Kosmografii* dołączono *Prisciani Cesariensis Interpretatio ex Dionysio de orbis situ*. Ponadto *Obris descriptio* Dionizego wydawano łącznie ze zbiorami dzieł Pryscjana (IBP 4570–4576, 11 egzemplarzy w siedmiu wydaniach) czy Rufiusa Festusa Avienusa (Wenecja, Antonius de Strata, de Cremona, 25 X 1488; IBP 721, cztery egzemplarze)<sup>31</sup>.

Warto zaznaczyć, że F. Bujak podkreślał, iż to Dionizy właśnie cieszył się największą spośród antycznych geografów estymą wśród profesorów Uniwersytetu Krakowskiego, co było też szczególną zasługą jego tłumacza na łacinę, Prisciana<sup>32</sup>.

---

<sup>29</sup> H. Podbielski, *Periegeza i jej przedstawiciele*, [w:] *Literatura Grecji starożytnej*, t. II: *Proza historyczna, krasomówstwo, filozofia i nauka, literatura chrześcijańska*, red. H. Podbielski, Lublin 2005, s. 153–164; T. Sinko, *Zarys historii literatury greckiej*, t. II: *Literatura w epoce hellenistycznej i za Cesarstwa Rzymskiego*, Warszawa 1959, s. 93–96.

<sup>30</sup> *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*, red. A. Kawecka-Gryczowa, oprac. M. Bohonos, E. Szandorowska, t. 1, cz. 1, Warszawa 1970; zob. też *Katalog inkunabulów Biblioteki Zakładu im. Ossolińskich we Wrocławiu*, na podstawie materiałów K. Piekarskiego oprac. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1956, poz. 102; H. Jędrzejowska, M. Pelczarowa, *Katalog inkunabulów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku*, Gdańsk 1954, poz. 218; M. Strutyńska, *Katalog inkunabulów*, poz. 73; L. Formanowicz, *Katalog inkunabulów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie*, z. 1, Poznań 1939, poz. 164. Na temat XV-wiecznych wydań Dionizego zob. M. Herkenhoff, *Die Darstellung*, s. 91–95; O. Mazal, *Die Überlieferung der antiken Literatur*, t. 1, s. 273–276.

<sup>31</sup> O. Mazal, *Die Überlieferung der antiken Literatur*, t. 3, s. 746.

<sup>32</sup> F. Bujak, *Studja*, s. 48.

I wreszcie Strabon z Amasi (około 64 roku p.n.e.–około 23 roku n.e.), autor dzieła znanego pod tytułem *Geographia* (IBP 5123–5127, 10 egzemplarzy w pięciu wydaniach)<sup>33</sup>. Strabon stworzył pierwsze pełne kompendium geograficzne, opisujące cały świat znany Grekom i Rzymianom. Był pionierem geografii kulturowej, włączając etnografię do geografii opisowej<sup>34</sup>. Jego dzieło w 17 księgach stanowiło wspólną geografii regionalną i syntezę wiedzy geograficznej o znanej wówczas ekumenie. Dwie pierwsze księgi zostały poświęcone geografii matematycznej, pozostałych zaś 15 ksiąg zawiera opisy poszczególnych kontynentów. Osiem ksiąg stanowi opis Europy, którą Strabon poznał osobiście aż po linię Łaby. Kolejnych sześć ksiąg, nie tak już oryginalnych, poświęcił opisowi Azji, trzymając się na ogół ustaleń Eratostenesa, ostatnia zaś zawiera – także mało oryginalny – opis Afryki, którą zresztą Strabon również poznał osobiście, podróżując po dolinie Nilu. Od Posejdoniosa, autora dzieła *O oceanie*, zapożyczył podział kuli ziemskiej na pięć stref klimatycznych, który przejął następnie, jak już wspomniałem, Pomponiusz Mela<sup>35</sup>.

Dzieło Strabona, przetłumaczone na łacinę przez Guarina z Werony i Grzegorza Tifernasa, po raz pierwszy opublikowane dru-

<sup>33</sup> Zob. też M. Broda, *Biblioteka klasztoru cystersów w Henrykowie do końca XV wieku*, Kraków 2014, s. 144; B. Kocowski, *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, cz. 1, Wrocław 1959, poz. 2643; B. Gryzio, *Muzeum czarnej sztuki. Katalog inkunabułów Biblioteki Gdańskiej PAN*, Gdańsk 2012, s. 253, poz. 746; W. Wydra, *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, Poznań 2002, poz. 330; A. Lewicka-Kamińska, *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej*, poz. 1627, 2102; W. Wiśłocki, *Inkunabuły typographica*, s. 322, 482 (z daru prof. Mikołaja Mikosza); M. Spandowski, *Inkunabuły z dawnych księgozbiorów Fromborka*, [w:] *Warmińska Kapituła Katedralna. Dzieje i wybitni przedstawiciele*, red. A. Kopiczko, Z. Żywicy, Olsztyn 2010, s. 384.

<sup>34</sup> M. Wróbel, *Geografia grecka*, [w:] *Literatura Grecji starożytnej*, t. II: *Proza historyczna, krasomówstwo, filozofia i nauka, literatura chrześcijańska*, red. H. Podbielski, Lublin 2005, s. 137–146; W.A. Koelsch, *Squinting Back at Strabo*, „The Geographical Review” 2004, t. 94, nr 4, s. 502–518; D. Dueck, *Strabo of Amasia. A Greek Man of Letters in Augustan Rome*, London 2000, *passim*; J. Strzelczyk, *Strabon i zagadka Lugów*, [w:] tegoż, *Odkrywanie Europy*, s. 228–243; K. Clarke, *Between Geography and History. Hellenistic Constructions of the Roman World*, Oxford 1999; M. Büttner, *Die Geographia generalis*, s. 40–51; A. Diller, *The Textual Tradition of Strabo's Geography*, Amsterdam 1975; T. Sinko, *Zarys historii literatury greckiej*, s. 92; O. Mazal, *Die Überlieferung der antiken Literatur*, t. 1, s. 252–256.

<sup>35</sup> J. Babicz, W. Walczak, *Zarys historii odkryć geograficznych*, Warszawa 1968, s. 65–67.